

Husets krønike

Huset, som oprindeligt er Aalborgs fattiggård siden 1911, har et langt længere historisk 'fundament' der rækker tilbage til 1300-tallet.

Indskriften over hoveddøren vidner endnu i dag herom: St. Jørgensgaard; en i mange byer almindeligt brugt betegnelse om de gårde, hvor middelalderens fattigforsorg havde til huse og søgte at lindre kårene for syge, hjemløse eller udstødte eksistenser.

Er der nu, fraset nogle mere eller mindre tilfældige hændelser, begivenheder og beslutninger gennem årene, en sammenhæng mellem denne fortid og Huset i dag med dets brogede liv og allehånde tilbud og udbud af kulturel art?

Svaret må bl.a. afhænge af, hvordan man opfatter begrebet kultur; i sin art af de mere uhåndgribelige og svære at definere – indlånt fra latin: *cultūra*, der betyder 'opdyrket'. Begrebet står dermed i modsætning til natur, ligeledes fra latin: *nātūra*, der betyder 'fødsel' – altså noget, der kommer til verden i ubearbejdet tilstand, som noget givet eller skænket.

Kultur får derved træk fælles med dannelsesbegrebet, som det kendes fra eventyret og senere dannelsesromanen. Begge tematiserer individets modning og optagelse i fællesskabet ud fra formlen hjemme-ude-hjem: først er hovedpersonen 'hjemme', en

harmonisk tilstand hersker, derefter 'ude', hvor prøvelser og konflikter skal overvindes – for til sidst at komme til et nyt 'hjem', idet harmoni atter hersker, men generobret som en følge af, at individet er vokset som menneske: modnet, integreret i samfundet og nu rede til at råde og svare for sig selv uden fædrene bistand.

Skåret over samme læst kan man meget groft skelne mellem tre overordnede betydninger af [kultur](#): som noget man *har*, som noget man *er*, eller som noget man *gør* noget med: *agerer*.

Vi er rundet af en kultur, en fortid, der er gennemtrængt af kristendommen og dermed et bestemt menneskesyn – hvilket bl.a. kommer til udtryk i den måde, hvorpå samfundet gennem skiftende epoker behandler sine svageste medlemmer. Vi opfatter os som tilhørende denne bestemte kultur, som på godt og ondt adskiller sig fra andre kulturer, fx den japanske. Og endelig udtrykker vi dette kulturelle tilhørsforhold, gennem bl.a. klædedragt, arkitektur, musik, teater, litteratur, etc.

Taget således er der altså en tråd i kulturel forstand, som forbinder det store tidsspænd fra middelalderens klosterliv og fattigvæsen frem til vore dages Huset og dets brugere, der deltager og agerer i kulturelle kontekster og aktiviteter.

De følgende linjer er tænkt som en krønike, der søger at forstå og forbinde skiftende tiders verdensbillede og menneskesyn og hvordan disse konkret har ændret vilkårene for de fattige og udstødte, fra den tidlige begyndelse frem til nyere tid; den tid, som de nuværende mure har kendt og oplevet. Vi har samlet den i en række periodebeskrivelser, hvorfra der er links til uddybende opslag på nettet, bl.a. [Wikipedia](#).

700 - 1100: Vikingetiden

En by tager form: Alabur

De første, større bosættelser, som med tiden skal blive til det nuværende bykompleks Aalborg-Nørresundby, har rødder tilbage i det mindste til jernalderen.

Her, hvor Limfjorden er smallest, opstod tidligt et trafikalt knudepunkt mellem Vendsyssel og det øvrige Jylland; et overfartssted, der med sine gode muligheder for havneanlæg kunne forbinde handelsvejene både til lands og til vands.

Det ældste spor er formentlig Lindholm Høje, en af Danmarks smukkeste og mest berømte gravpladser, der stammer fra yngre jernalder og [vikingetiden](#) og består af flere hundrede stensætninger og ca. 700 grave, de ældste fra omkring år 500 og de yngste fra omkring år 1100.

Her var der et aktivt bosted i tiden frem til [Svend Tveskæg](#), hvorefter det i en periode var mere eller mindre forladt pga. sandstorme; dog slår [Kong Hardeknud](#) mønter i Aalborg i år 1035, og byen er atter i vækst.

Aalborgs navn optræder for første gang på to af disse mønter fra Hardeknuds tid – som ”Alabur” og ”Alebu”. I Valdemar II’s jordebog kaldes byen ”Aleburgh”. Navnet stammer formentlig fra en gammel kongeborg; hvad første stavelse betyder, er uvist – måske afledt fra oldnordisk ”all”, som betyder strøm, eller fra ”alak”, der betyder hov/tempel. (se ”[Alaburs historie](#)”)

Lindholm, Hasseris og Tranders betegner tre kridtøer dannet for millioner af år siden. Mellem dem lejredes for ca. 7.000 år siden en smal lerbanke i stenalderhavet, som pga. landhævninger og havsænkninger i dag ligger 3-4 m over dagligt vande. Denne banke, som danner undergrunden under vore dages centrale Aalborg, blev i den tidlige vikingetid taget under dyrkning og i begyndelsen af 900-

tallet blev markerne gradvist omdannet til en markedsplads.

Endnu skal man dog ikke forestille sig, at området har været beboet hele året, snarere har der været tale om markeder, typisk i sommerhalvåret, hvor lokalbefolkningen mødtes med håndværkere og købmænd. Et par gange om året har der antagelig været større markeder med folk fra nær og fjern.

Hvorfor udviklede overfartsstedet sig nu til en markedsplads?

Formentlig som en følge af, at handelen med varer af mere hverdagsagtig karakter tog fart fra omkring 700-tallet. Hvor den tidligere overvejende bestod af luksusvarer, som kun samfundets overklasse havde råd til, blev de bredere lag af befolkningen mere købedygtige, og handelen kom i stigende grad til at omfatte bl.a. varer fra Norge og Vestsverige. Området lå ideelt for en handel, som i stadigt større omfang var knyttet til og afhængig af søfart: en by tager nu for alvor form.

Samtidigt nærmer vi os den tid, hvor Danmark bliver samlet til et rige, en stat i mere nutidig forstand. Vikingetiden igennem kan landet bedst lignedes med et stammesamfund ledet af høvdinge, ofte i indbyrdes strid med hinanden. Når Jellingestenen hyppigt kaldes Danmarks dåbsattest, er det med nogen rette; runeindskriften herpå lyder omtrent således på nudansk:

»Harald konge bød gøre disse kumler efter Gorm, fader sin og Thyra, moder sin. Den Harald som vandt Danmark al og Norge, og Danerne gjorde Kristne«.

Stenen er rejst af Harald Blåtand omkring år 965, og med samlingen af riget, byernes vækst og kristendommens indpas nærmer vi os middelalderen – og begyndelsen til en kultur og et samfund, der har tydelige træk fælles med vor tids.

1100 - 1530: Middelalderen

Klosterliv og fattigforsorg

Ethvert samfund kender til kranke skæbner og udstødte eksistenser; mennesker, der ej kan eller vil tilpasse sig det omgivende samfunds traditioner, normer, love og vedtægter, skrevne som uskrevne; mennesker, for hvem tilværelsen af den ene eller anden grund bryder sammen, enten det skyldes sygdom, sorg i kærlighed, tab af forsørger eller andre nære slægtninge, vanheld og ulykker – eller slet og ret talent for dovenskab.

Elendigheden kan naturligvis både være selvforskyldt og ramme helt i blinde; resultatet er dog det samme: mennesker i nød, samfundets bærme – og er man først stødt ud af fællesskabet, kan det være noget nær umuligt at rette skuden op, stikke en ny og bedre kurs ud.

Hvordan sådanne skæve eksistenser gennem tiderne er blevet behandlet af samfundet, kan det være vanskeligt at finde ud af, thi både overleverede beretninger og senere tiders forskning er kendetegnet ved, at fokus sjældent er rettet mod netop de svage, de udstødte og elendige.

I vikingetiden er de formentlig bukket under, om de ikke havde mulighed for at søge støtte hos en bedre stillet slægtning eller velynder; hvor meget det betød at have opbakning fra de stærke og fremmeste i samfundet, kan vi få et indblik i gennem især [sagaerne](#).

Disse hverken kan eller skal betragtes som nøgterne, endsige objektive beskrivelser af vikingetidens historie og særtræk, men som fremragende fortællekunst, overleveret mundtligt i generationer og siden nedskrevet i perioden omkring 1200-1300. En kerne af sandhed og livsvisdom ligger dog ofte gemt i folklorens mange former: myter, eventyr, sagn, legender, fabler og folkeviser. For sagaernes vedkommende kan man hæfte sig

ved de udførlige redegørelser for hovedpersonernes familieforhold: slægten var vigtig, af den var man afhængig, og hertil måtte man ty i livets storme. Venskabet stod også i høj kurs og af samme grund. Den værste skæbne eller ulykke, man kunne blive ramt af, var ikke sygdom, lidelse og død, men at blive regnet for uden ære: en nidding, som få eller ingen ville kendes ved. Et menneske uden ære stod i social rang under de ufrie, trællene.

Menneskesynet var karskt, krydret med træk af både en fatalistisk skæbnetro – og samtidigt isprængt en modstridende tankemåde fra en langt senere tids eksistentialisme, hvor friheden, det personlige valg, ansvarlighed og redelighed betones. Både Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche og F.M. Dostojevskij kan regnes som fædre til eksistentialismens tidlige udformning, i første halvdel af 1900-tallet taget op og reformuleret af tænkere som Martin Heidegger og Jean-Paul Sartre.

I Europa inddeles middelalderen almindeligvis i 3 epoker:

- Tidlig middelalder (ca. 500-1000)
- Højmiddelalder (ca. 1000-1300)
- Senmiddelalder (ca. 1300-1500)

Den første er omtrent sammenfaldende med, hvad vi i Norden betegner vikingetid (ca. 800-1050) – hvilket ikke er ubegrundet, thi vikingetiden er udfarende og kendetegnet ved at indgå i livlig udveksling med omgivende samfund og kulturer pga. søfart, handel og erobringstogter, hvorimod middelalderens særpræg er det indadvendte, lukkede og stillestående samfund, hvor man isolerer sig næsten totalt fra fremmede folk og egne. Når perioden af og til omtales som ”mørk”, gør man den imidlertid uret; snarere må den karakteriseres som en dvaletilstand, hvor der blev grublet over og forsket livligt i mangt og meget, ikke blot teologi og filosofi var store emner, men også lægekunst, tidslogik og ikke mindst menneskets indre liv – i modsætning

til [oplysningstiden](#) i 1700-tallet, hvor naturvidenskaben får sit store gennembrud og sætter rationaliteten i højsædet.

Opfattelsen af middelalderen som en særskilt 'mørk' tid stammer netop fra oplysningstidens egen selvforståelse, men den glemte måske herover sin store gæld til middelalderens tidlige grundforskning og renæssancens første, store landvindinger i både geografisk forstand og i henseende til videnskabelige opdagelser, deriblandt fædrene til moderne astronomi og fysik, [Tycho Brahe](#), [Galileo Galilei](#) og [Isaac Newton](#).

Middelalderen er desuden karakteriseret ved meget statiske samfund opbygget af et hierarki af trekanter: Gud øverst, derunder kongen og paven som henholdsvis verdslig og gejstlig autoritet, nedenunder adel, biskopper og højere embedsmænd, videre ned til byens borgere og håndværkere samt herremænd og bønder på landet. Nederst stod den enkelte familie, med husfaderen øverst i en trekant indsat i de ovennævnte – med kone, børn og tyende som nederste trin og uden megen indflydelse.

En stærk og stabil konstruktion på godt og ondt: var man utilfreds med sin placering i samfundets hierarki, kunne man vanskeligt selv gøre noget for at ændre herpå, bevæge sig opad mod mere indflydelse og selvbestemmelse. Til gengæld faldt man heller ikke nemt længere ned og var rimeligt sikret mod sociale deroute.

Dog skete det naturligvis, og for disse ulykkelige tændte kristendommens lære om næstekærlighed et lys, også i Aalborg.

Omkring midten af 1000-tallet ændres markedspladsen på markant vis: »Folk byggede nu huse, som de levede i hele året, og langsomt voksede en by frem.« (Møller, s. 23)

I 1232 kommer de første gråbrødre, også kendt som [franciskanere](#), til Danmark, og landets første kloster oprettes i Ribe. Franciskanerne var en af de vigtigste tiggermunkeordener, stiftet af Frans af Assisi i 1209. Hvad der kendetegner tiggerordener frem for andre ordener, er stor nøjsomhed, hvor både ordenen og de enkelte munke var pålagt et fattigdomsideal, som indebar afståelse af fast ejendom; endvidere, at de trods dette nok har klosteranlæg, men munkene er knyttet til ordenen som sådan, ikke til et bestemt kloster; derfor var de mere omstrejfende, udadvendte og opsøgende i deres arbejde.

I tiden 1240-1250 når de til Aalborg, hvor en ukendt stifter, muligvis kongen, skænker dem en tidligere bebygget grund på sydsiden af Algade, nær havnen ved Østerå. På grunden oprettes ca. 1250 Gråbrødre-klosteret i Aalborg, der blev udgravet i 1994-95 og nu er indrettet som [museum](#).

Med klosterlivet og kristendommens indpas begynder en egentligt forsorg at tage form, thi munkene kunne andet og mere end deres Fadervor. De var, frem til [bogtrykkerkunsten](#) blev 'opfundet' af Johann Gutenberg i 1440, næsten ene om at samle, opbevare og læse al litteratur kendt i den vestlige verden, ikke blot religiøse skrifter, men også filosofiske og dermed hele det tidlige grundlag for, hvad vi i dag kalder videnskab. Hertil skal lægges, at de ej blot var lærde, men også praktikere: dygtige agerdyrkere og med et stort kendskab til lægeurter. Måske vigtigst: de var vant med at samle, organisere og sætte i system! Formentlig er det da især munkene, der stod bag det praktiske arbejde med at opbygge og drive Aalborgs første Sct. Jørgensgaard, der antages at have eksisteret siden 1300-tallet.

Navnet St. Jørgensgaard refererer til [Sankt Jørgen](#), en fordanskning af Sankt Georg, der i den katolske kirke er skytshelgen for soldater og riddere og påkaldes som værn mod pest og spedalskhed.

Siden 1100-tallet havde man såkaldte hospitalet for spedalske, som fra midten af 1300-tallet oftest blev kaldt St. Jørgensgårde. Såkaldte, fordi begrebet 'hospital' først i 1700-tallet bliver synonymt med et sygehus; på denne tid er 'hospital' endnu at forstå ud fra dets etymologi, indlånt fra latin: *hospitāle* der betyder 'gæstfrit hus, gæstehus, herberg', egl. neutrum af *hospitālis* 'gæstfri', som er afledt af *hospes* 'fremmed, gæst, vært'.

I Danmark var der ca. 35, gerne placeret i byernes udkant, med egne kirkegårde og drevet for private midler modtaget i form af gaver og almisser. Ren filantropi var der nu ikke tale om; formålet var primært at beskytte sig selv mod smitte, og reelt tjente hospitalet således til at sikre en livslang isolering af de spedalske. En praksis, der først ophørte i 1542, hvor sygdommen næsten var udryddet, og de sidste spedalske blev indlemmet i Helligåndshusene. Mange af bygningerne blev herefter anvendt til fattiggårde.

Fattigvæsenets midler kom altså fra velstående kredse i byen, hvorimod organiseringen og det praktiske arbejde sikkert i høj grad må tilskrives munkene og klostervæsenet.

Aalborg får købstadsrettigheder i 1342, hvilket indebærer særlige privilegier: typisk handelsmonopol i et område, egen administration og domstol – altså mere selvstyre end tidligere.

I 1431 stiftes Helligåndshuset af Maren Heming Pedersen; det bliver frem mod 1451 udbygget til [Aalborg Kloster](#), hvor det optages i Helligåndens orden, en hospitalsorden indstiftet i Montpellier i Sydfrankrig ca. 1190-95.

»Ordenens brødre opsøgte de syge og udstødte og bød dem hygiejne, sygepleje, medicin og mad samt åndelig pleje. Trods

inspiration fra den store hospitalsorden, johanniterne, fastholdt Helligåndens ordenen betydelig lægmandsindflydelse og i praksis stor lokal selvstændighed modsat johanniternes centralisme. I Italien og Sydeuropa spredtes ordenen hurtigt, men først i senmiddelalderen kom den til Danmark, hvor nogle af de eksisterende helligåndshuse blev overtaget af ordenen, fx i Aalborg 1451, hvor den modtog store donationer, men blev nedlagt ved Reformationen. Helligåndens ordenen blev opløst i 1847.« (*Encyklopædien*)

I 1513, kort før reformation gennemføres i Danmark, bliver byens fattiggård underlagt Aalborg Kloster.

1530 - 1700: Renæssancen

Renæssancens og reformationens omskiftelser

[Renæssancen](#) begynder i Italien omkring 1300 og breder sig herfra ud over Europa; i Danmark henregnes den ofte til perioden fra reformationsåret 1536 og frem til Chr. IV's død i 1648, mest almindeligt dog 1500-1650. Ordet er afledt fra fransk og betyder genfødsel.

Hvad er det så, der bliver genfødt, eller snarere genopdaget? Antikkens verdensbillede, dens tænkemåder og filosofi samt ikke mindst dens skønhedsideal, herunder de græske tragedier.

Forudsætningen for renæssancen er bykulturen med handel og håndværk, der afføder interesse for og opfindsomhed mht. hvor og med hvem, man kunne handle. Middelalderens isolation brydes og man vender sig igen udefter mod andre egne, samfund og kulturer: det er de store opdagelsesrejsers tid, bl.a. [Columbus](#) og [Vasco da Gama](#). Og det er tiden, hvor middelalderens religiøse verdensbillede bryder endegyldigt sammen takket folk som [Kopernikus](#), [Kepler](#) og [Galilei](#): det første af

tre store skred i menneskehedens selvforståelse, som kan henføres til tre skelsættende publikationer:

1. Det kosmologiske med Kopernikus: *Om himmellegemers omløbsbevægelser*, 1543. Den geocentriske opfattelse af universet må vige. Jorden er ikke centrum.
2. Det biologiske med [Darwin](#): *Om arternes oprindelse*, 1859. Mennesket som biologisk art er ikke enestående, men et led i en udvikling. Mennesket står ikke i centrum blandt levende arter i en skabelseshistorie.
3. Det psykologiske med [Freud](#): *Drømmetydning*, 1900. Jeg'et er ikke herre i sit eget hus; der er kræfter på færde i et menneske, som det ikke har privilegeret adgang til. Måske slet ikke kan komme i forbindelse med.

Det fælles træk er en decentralisering: fra at være i centrum, bliver mennesket stedse mere perifert. Et skred i forhold til den måde, vi umiddelbart opfatter verden på, fornemt indfanget af Piet Hein i det lille gruk, ”Vi Verdenscentre”:

»At jeg er universets midte,
er ingen hazarderet dom.
Jeg slutter mig rent logisk til det.
For resten er jo udenom.« (Hein, s. 8)

Men foreløbigt er vi ved det første skred, hvor det geocentriske verdensbillede må vige for et heliocentriske, fra den opfattelse, at vor klode udgør universets midte til den, der indsætter solen sammesteds. I dag, hvor det er ganske problematisk overhovedet at tale om en midte i universet, forstår vi måske knap, hvor revolutionerende ændringen har været: vi er på tærsklen til hele den naturvidenskabelige og rationelt baserede tænkemåde, som vi nu færdes hjemmevant i og med en selvfølgelighed, der til tider truer med at

dræbe evnen til at undres oprigtigt og stille de store, grundlæggende spørgsmål nok engang. Vore dages teorier om et Big Bang er jo næppe mindre luftige end tanken om en Gud, der har skabt det hele; i stedet får vi problematikken skudt ca. 15 milliarder år tilbage i tid, men hvorfra kom denne kompakte masse og hvorfra energien, som pludselig satte alt i bevægelse?

Som et led i renæssancens opdagelser, skred og sammenbrud bliver der gjort op med den katolske kirke i form af reformationer, hvor de to store figurer er [Martin Luther](#) og [Jean Calvin](#).

I Danmark er det den første, hvis lære slår igennem, og i 1536 er [reformationen](#) gennemført. Den har dog allerede i 1530 sejret i de vigtigste købstæder, deriblandt Aalborg. Her fører den under ledelse af lensmand Axel Gjøe til en mere eller mindre voldelig fordrivelse af munke og nonner fra klostre og helligåndshuse. Især gråbrødrene må holde for – i modstrid med forholdene i andre klostre, hvor munke og nonner ofte får lov til at blive boende indtil deres død.

En konsekvens af reformationen bliver imidlertid også, at [aflad](#), kirkens helliggørelse af hjælp til fattige og syge som en genvej til syndsforladelse, forsvinder. Det økonomiske grundlag for fattigforsorgen smuldrer således samtidigt med, at de mange plejere forsvinder.

Samtidigt bringer årene op til reformationen landet ud i en borgerkrig, [Grevens Fejde](#), som har været særdeles mærkbar i Aalborg, hvor [Skipper Clement](#) rejser bønderne til oprør. I 1577 rammes byen ydermere af en større hungersnød og i 1602 udbryder der pest som følge af [Karl Gustav-krigene](#).

Med klostervæsenet likvideret efter reformationen og i dennes bov- og kølvand af krig, hungersnød og pest, rejser der sig et stigende behov for at nytænke, omstrukturere

og reorganisere det tidligere fattigvæsen. I 1587 udsteder Frederik II således den første store forordning om betlere; ét blandt flere tiltag op gennem 15-1600-tallet, der søgte at dæmme op for et voksende problem med betleri og omstrejfende tiggerbander.

Forordningens måske vigtigste bestemmelse er denne:

»Der kunne gives tilladelse til at tigge i det område, hvor den fattige boede, alt tiggeri i fremmede byer og sogne var ulovligt.« (Gjøl, s. 11)

Mindre for den fattige, mere for kommunerne, idet den længe skal føre til indbyrdes strid om spørgsmålet: 'Hvem skal nu betale?'

Mere lokalt og mere konkret fører problemerne til, at Jens Bang og hustru i 1637 lader bygge et mindre fattighus uden for Vesterport, den senere Jens Bangs Stiftelse. Både lokalt og på landsplan var disse tiltag dog langt fra tilstrækkelige til at opfange og afhjælpe den nød, som drev folk ud i tiggeriets ydmygelser.

1700-1800: Oplysningstiden

De første socialreformer

Tiden forud for [oplysningstiden](#) er præget af brydninger, hvor et borgerskab i fremvækst stiller krav om at få del i magten, alt mens naturvidenskabelige fremskridt sparker fundamentet væk under kirken og religionen. Oplysningstiden samler og fokuserer disse tendenser i krav om enevældens afskaffelse, folkestyre og menneskerettigheder – samt en stærk reduktion af kirkens magt over samfundslivet. Oplysningstiden er en kirke- og samfundskritisk strømning, der udfolder renæssancehumanismens idealer og sætter dem i en samfundsmæssig kontekst.

Tendenser, der fornemt og fyndigt er udtrykt af en tidens – overhovedet historiens – største

og mest indflydelsesrige filosoffer, [Immanuel Kant](#), idet han besvarer spørgsmålet 'Hvad er oplysning?' således:

»*Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er mangelen på evne til at betjene sig af sin forstand uden en andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at betjene sig af den uden en andens ledelse. Sapere aude! [Vov at være vis!] Hav mod til at betjene dig af *din egen* forstand!* er altså oplysningens valgsprog.« (Kant, s. 71)

Oplysningstidens ideologi er båret af en stor tiltro til fornuften som den evne, mennesket kan bruge til at forstå sig selv og sin verden bedre, frigøre sig fra det formynderskab, autoriteter og traditioner øver – og derigennem nå frem til selvbestemmelse og myndighed. Midlet er oplysning – forstået som afklaring, afledt fra tysk: aufklärung – der fører til viden og herved åbner for målet: frihed og lykke. Konsekvensen er en tid, hvor der hersker tillid til og tro på fremtiden i almindelighed – og individet i særdeleshed!

I Danmark var det især [Struensee](#), som søgte at gennemføre en række tiltag i oplysningstidens ånd, herunder pressefrihed. Oplysningstidens ophør i Danmark kan derfor med nogen rette præciseres til [Trykkefrihedsforordningen af 1799](#), der reelt genindførte censuren og forberedte den politistat, Danmark må karakteriseres som i første halvdel af 1800-tallet.

Et er imidlertid at karakterisere forskellige tidsaldre og deres gennemgående strømninger og bevægelser i ånd, kultur og samfundsliv, et andet er at forstå, hvordan meget glider sammen eller overlapper hinanden: grænserne er sjældent så skarpe og kategoriske, som vi måske ønsker det, idet firkantede båse letter overblikket – og en første, men oftest utilstrækkelig forståelse af fænomenerne!

Middelalderen blev netop i oplysningstiden stemplet som 'mørk', dvs. formørket af tro og overtro – sådan, som fx kætterbålene var et stærkt og skræmmende udtryk for. Men netop disse bål, der endnu i dag ofte tilskrives middelalderen og [Inkvisitionen](#), flammede først for alvor i tiden *efter* reformationen – og de brændte stadig helt frem til oplysningstiden, også i Danmark: »[Den officielt sidste dømt hekse var Anne Palles, der blev brændt den 4. april 1693.](#)« Og lynchninger af hekse fortsatte formentlig ind i 1800-tallet, thi syndebukke må man jo have...

Disse glidninger til trods kan oplysningstidens bestræbelser dog aflæses i mange, konkrete tiltag.

Tidligt i oplysningstiden bliver den første socialreform givet under Frederik IV; den gentager tidligere regler om kommunernes pligt til at sørge for egne fattige, men giver dem som noget nyt mulighed for at finansiere hjælpen: en særlig fattigskat på 1 % for offentligt ansatte, mens øvrige borgere skal give et bidrag til fattigvæsenet ved at tegne sig på lister – dog efter egen vurdering af, hvad han mener at kunne påtage sig! »Hvis betalingen udeblev, skulle man i kirkerne oplæse navnene på de dårlige betalere.« (Gjøl, s. 11)

En art 'gabestok', der ikke synes at have hjulpet synderligt. Trods visse vanskeligheder med at inddrive fattigskatten bliver det dog muligt at købe Søren Jacobsens gård i Skolegade og indrette den til fattiggård, idet Jens Bangs lille fattighus ikke dækker behovet. De første år udvides gården gentagne gange, havejord og små lejhuse tilkøbes, og der indrettes skole for fattige børn samt en navigationsskole.

I 1734 får Magistraterne mulighed for at inddrive betaling af fattigskat ved udpantning, og i 1769 foreslår en anonym i "Jyske Efterretninger", at man opretter en

"Hjælpekasse for Huusarme, Syge og Sengeliggende" – kassen bliver åbenbart oprettet og finansieres gennem indsamlinger og gaver. Således skænker Jacob og Elisabeth Himmerig, som var uden arvinger, i 1776/77 »40.000 rdl. til fattigvæsenet, især med henblik på oprettelsen af en arbejdsanstalt.« (Gjøl, s. 13)

Den bliver en realitet i 1793, hvor "Arbejdsanstalt for Fattige i Aalborg" oprettes iflg. kongelig tilladelse, men dette får nu ikke den store betydning før i 1820'erne, hvor arbejdsanstalten udvikler sig til "sammen med tobaksfabrikkerne at være en af byens største virksomheder." (Gjøl, s. 18) Hvilket jo er ganske tankevækkende – byens fattiggård har udviklet sig til at have både status og betydning i byens erhvervsliv: »I 1840 var der beskæftiget 65 personer ved arbejdsanstalten, heraf 37 spindersker, der boede udenfor fattiggården.« (Gjøl, s. 13) Måske ikke tal, der kan imponere i dag, men på den tid en jævnt stor arbejdsplads i en by, som år 1834 havde et indbyggertal på 7.048 personer. ([Danmarks købstæder: Aalborg](#))

1800 - 1900: Romantikken og nederlagenes tid

Fra politistat til demokrati

Vi har nu bevæget os ind i det tidlige 1800-tal og [romantikken](#), en reaktion mod oplysningstidens uforknytte tiltro til rationalitetens formåen og stærke fremskridtsoptimisme. Trods sine mange og smukke idealer samt udgivelsen af den første store [encyklopædi](#) kulminerer oplysningstiden dog med [Den Franske Revolution](#) i årene 1789-1799, resulterende i både [revolutionskrige](#) og borgerkrig, [Robespierres](#) rædselsregimente – og siden fulgte [Napoleonskrigene](#).

Tiden op til og omkring år 1800 er således både urolig og blodig – hvad under da, at

tilliden til menneskets fornuft og en lysere fremtid rystes i alvorlig grad? Romantikken er ganske vist vanskelig at sætte på formel, da den rummer flere og ganske forskelligartede strømninger. Et overordnet fællestræk er dog, at den gør op med oplysningstidens fornuftsdyrkelse og foregribelse af en senere tids [logisk positivisme](#), hvis grundpille er, at alt, der ikke kan måles og vejes som observerbare fakta, er uden betydning og egentlig realitet.

Romantikken tager afsæt i [den tyske idealisme](#) og søger i lighed med renæssancen tilbage mod antikkens idealer og tanker, men vender sig i højere grad indefter, mod menneskets indre: det er følelseslivet, fantasien og det irrationelle i mennesket, der nu står i centrum. I nogle udformninger ofte i følge med en panteistisk tanke: verden er gennemstrømmet af en universel ånd. Med [Schellings](#) ord: »Ånden sover i stenen, slumrer i planten, drømmer i dyret og vågner i mennesket.« ([Litteratursiden.dk](#))

Denne form kaldes også universalromantikken, introduceret i Danmark af [Henrik Steffens](#), der i en forelæsningsrække 1802 anskuer historiens udvikling som et fald fra en oprindelig guldalder, antikken, hvor guderne deltog aktivt i menneskelivet og frem til romertiden, hvis kejserdyrkelse erstatter den sande religiøsitet. Helt i tråd med eventyret og dannelsesromanen står derfor tanken om den generobrede uskyldighed centralt i romantikken: uskyldigheden eller umiddelbarheden *kan* vindes tilbage, men kun gennem individets egen indsats – den moderne individualisme fødes i og med romantikken.

Jeget får ny betydning, hvilket den romantiske litteratur er et eklatant udtryk for; digterne skriver mere frit og begynder at lave personlige digte. Især med enevældens afskaffelse i 1849 bliver man sin egen person – myndig og autonom, som Kant efterlyste

det – ikke længere suverænt repræsenteret gennem autoriteter, hverken i skikkelse af statsoverhoved eller kirke.

Forinden da venter imidlertid et halvt århundrede, hvor kongehuset med stigende bekymring noterer sig tidens strømninger og tendenser – og svarer igen med censur og retstilstande, der tangerer politistatens:

»Kort efter sin tronbestigelse i 1808 satte Frederik 6. Statsrådet [Geheimstatsrådet, opr. indført i forbindelse med enevælden i 1660'erne] ud af kraft og regerede indtil 1814 gennem sin adjutantstab, kaldet de røde fjer pga. deres hatteprydelse. Da Napoleons fald var en kendsgerning, måtte Danmark afstå Norge, og kongens personlige tilstedeværelse ved Wienerkongressen kunne ikke forhindre rigets sønderlemmelse. I 1814 trådte statsrådet på ny i funktion, men mange afgørelser blev fortsat truffet mellem ministre og kongen personlig. Med årene mindskedes Frederik 6.s direkte betydning dog, og han øvede ringe indflydelse på udviklingen i 1830'erne.« (Encyklopædien)

Landet er presset og trængt fra mange sider, nederlagene venter i kø og trængsel: [Slaget på Reden](#) i 1801 følges op 1807 med [Københavns bombardement](#), hvor vi også må vinke farvel til orlogsflåden – og dermed grundlaget for at beskytte søhandelen og hævde herredømmet til søs. Danmark er dermed tvunget ud af neutraliteten og over på Frankrigs side – med fatale følger: først [statsbankerotten](#) i 1813, derefter [tabet af Norge](#) i 1814 og i tilgift handelen på Norge, hvilket har kunnet mærkes i en handels- og søfartsby som Aalborg.

For en kort bemærkning synes skuden atter at få vind i sejlene med sejren i [Treårskrigen](#) (1. Slesvigske Krig 1848-50) – en udløber af de revolutioner, som fra marts 1848 spredte sig over Europa. I Danmark blev forløbet dog udramatisk, da [Christian VIII](#) havde set skriften på væggen og ikke nærrede store

illusioner om, at sønnen, [Frederik VII](#), med sin minimale sans for politik og ditto arbejdsduelighed, ville evne at holde sammen på riget. Ganske vist blev Frederik VII den glade giver af [Grundloven](#) af 5. juni 1849, men nærmest på befaling af sin i mellemtiden afdøde fader.

Kort forinden, i 1848, bliver den almindelige værnepligt indført, og når man ofte stadfæster [stavnsbåndets](#) ophævelse til 1788, er det ikke ganske korrekt: landboreformerne blev nok påbegyndt dette år, men mange frygtede, at samfundet skulle gå i opløsning, hvis man brat brød med det gamle, feudale system. Arbejdet blev derfor bevidst sinket, og først med værnepligtens indførelse opnår mænd på landet retten til at bosætte sig, hvor de selv vil.

Danmark er med Grundloven og afslutningen af landboreformene fra 1788 nu på vej til en demokratisk forfatning, idet Grundloven bygger på [Montesquieus](#) idéer om magtens tredeling, men først venter dog et knusende [nederlag ved Dybbøl](#) i 1864 (2. Slesvigske Krig), [Provisorietiden](#) og [den industrielle revolution](#) med dens omkalfatring af stort set alle teknologiske, sociale og økonomiske forhold. Grundloven var betinget demokratisk, idet kun mænd over en vis alder havde stemmeret:

»Der refereres til dem uden stemmeret som de 5 F'er: Fruentimmere, folkehold, forbrydere, fjolser og fattige. En grundlovsændring i 1915 giver kvinderne og resten af befolkningen stemmeret. Myndighedsalderen blev samtidig sat ned fra 30 år til 25 år. 1953 blev den sat ned til 23 år, 1961 til 21 år, 1971 til 20 år. 1978 blev den ændret til 18 år, som den stadig er i dag.«
([Wiki](#))

Først med [Systemskiftet](#) i 1901 får Danmark i egentlig forstand det parlamentariske grundlag, som vi i dag forbinder med demokrati – og dermed en forandring af

samfundet til en form, vi med lidt god vilje kan nikke genkendende til – stående midt i forandringernes stadigt hastigere strøm. Og hvor der stadig kan være al mulig grund til at spørge: hvad er demokrati? Læs [14 bud her](#) – og lad gerne Margrethe II's ord fra [Nytårstalen 1981](#) klinge behørigt med: »Det skulle være demokratiets kendetegn, ikke at de fleste har ret, men at alle giver plads for hinanden.«

Hvordan har nu hele denne udvikling taget sig ud for dem, der befandt sig i samfundets periferi – eller måske helt og aldeles udenfor?

En ny fattigforordning udstedes 1803 af enevælden, og den bliver grundlag for al senere sociallovgivning i Danmark. »Med den fik fattigvæsenet for første gang de midler i hænde, som gav mulighed for en fast finansiering«, idet forordningen pålægger kommunerne at udskrive både indkomst- og formueskat. De fattige *inddeles i 3 klasser*, og kommunernes pligt til at forsørge egne præciseres endnu engang: »Forsørgelsesret havde man, hvor man var født, eller i den kommune, hvor man havde boet længst, mindst 3 år. ”Uægte” børn skulle forsørges i det sogn eller den by, hvori de var født.« (Gjøl, s. 15)

Med indførelsen af Almueskolen i 1814 tages et første skridt mod folkeskolen, som vi kender den i dag. Endnu skal der dog gå en god del år, før undervisningen bliver sat i mere faste rammer og med nogenlunde ens pensum for alle.

1824 vedtages en ny ægteskabslov, der giver fattigmyndighederne mulighed for at forbyde et ægteskabs indgåelse, hvis man har modtaget fattighjælp.

Ved privat foranstaltning indvies 1847 et børneasyl i Aalborg, som får egen gård og kan modtage 100 børn; i tilknytning til asylet drives en håndgerningsskole.

Med vedtagelsen af Grundloven 1849 kunne man fristes til at tro, at også de svageste måtte blive bedre stillet, men tværtom bliver de fattige endegyldigt stemplet som 2. classes mennesker. Iflg. grundloven var samfundet forpligtet til at forsørge alle, som ikke selv var i stand dertil – heri intet nyt! Loven fastslog derimod som noget nyt, at har man modtaget fattighjælp, mister man valgretten ... nyerhvervet, som den ellers er! Loven bliver derfor en katalysator for dannelse af private understøttelsesforeninger i den sidste halvdel af århundredet.

Den sidste, store koleraepidemi bryder ud i 1853 og rammer også Aalborg med et stort antal smittede og ca. 409 døde til følge. Myndighederne har ikke i tide truffet forholdsregler, skønt større epidemier Europa rundt har varslet om truslens alvorlighed: i København mister ca. 5000 mennesker livet, fordi dårlige hygiejniske forhold giver epidemien nærmest frit spil.

Loven om ”de frie fattiggasser” vedtages 1856 som konsekvens af grundlovens bestemmelse om tab af valgret, men ”De fattiges Kasse” bliver aldrig noget reelt alternativ til fattighjælpen pga. dens begrænsede midler, der kom fra kirkebøsser, bøder og legater.

I 1857 opfører Sparekassen i Aalborg en fribolig med 8 lejligheder beregnet til enlige kvinder af den højere middelstand.

1859 udgiver Darwin sin bog om evolutionslæren, og det 2. skred i menneskehedens selvforståelse sætter ind. I modsætning til det første, med Kopernikus, går udbredelsen til de bredere lag nu langt hurtigere, idet værket allerede 1872 udkommer på dansk i digteren [J.P. Jacobsens](#) oversættelse. Et værk, som dog endnu en god rum tid har været forbeholdt de bogligt skolede, dvs. samfundets øvre lag, hvorimod den fattige enke og landstrygeren næppe har

været bekendt med dets konklusion: ”Ret beset er man altså blot en art abekat...”

De mange nederlag, som rammer riget i den første halvdel af 1800-tallet, bliver 1866 anledning til et fyndord fra [Enrico M. Dalgas](#), der stifter Hedeselskabet under mottoet ”Hvad udad tabes, skal indad vindes.”

Et legat gør det samme år muligt at opføre 2 ejendomme i Skolegade med 11 lejligheder, kaldet ”Trøstens Bolig”.

Som et led i købstadskommunallovens gennemførelse afløses Fattigkommissionen i 1868 af et udvalg under byrådet. Den ansvarlige ledelse overgår 1870 til byrådet, der nedsætter et fattigudvalg på 5 medlemmer og på lønningslisten sætter 1 inspektørforstander samt på fattiggården 1 underopsynsmand, 1 økonom, flere gangkoner og 10 fattigforstandere.

Omkring 1889 er der overalt i landet voksende problemer med ’fremmede’ fattige, idet kommunerne flittigt søger at aflaste egne kasser bedst muligt. Og i Aalborg er bystyret i stigende grad rådvildt, da man må indse, at den næsten 200 år gamle fattiggård i Skolegade er både nedslidt og utilstrækkelig.

For sidste gang i fredstid hæver bødden sin økse i 1892: [Jens Nielsen henrettes af Theodor Seistrup](#). Kort efter sætter Freud det 3. skred i vor selvforståelse i gang, da han grundlægger psykoanalysen med sin bog om menneskets spaltede bevidsthed, hvor stærke kræfter driver gæk med os fra det ubevidstes tussmørke.

Et nyt århundrede med nye sæder og skikke – samt en ny fattiggård – venter i kulisserne...

Bibliografi

”Byens udvikling fra stenøksernes storhedstid til at være en vidensby”

Christensen, Pia: *Husets liv – et portræt af et moderne kultur- og fritidscenter*. Huset, Aalborg 1998

Collin, Finn og Kjøppe, Simo (red.): *Humanistisk Videnskabsteori*. DR Multimedie, København 2000

Diverse artikler samlet i scrapbøger, opbevaret i Huset

Etymologisk ordbog. Danske ords historie. Gyldendal, København 2000

Gyldendals DVD leksikon. DVD med ajourførte udgaver af Den Store Danske Encyklopædi 1-20 m. 2 supplementsbind (2006), Gyldendals Leksikon 1-3 (2002) og Gyldendals Etbindsleksikon (2003). Gyldendalske Boghandel, Nordisk Folag A/S, København 2006. *Findes nu online på [Den Store Danske](#) – frit tilgængelig for alle.*

Gjøøl, Hanne: *Fra fattiggård til aktivitetshus*. Huset, Aalborg 1986

Hein, Piet [Kumbel]: *Gruk fra alle aarene*, Gyldendal, København 1960

Jensen, Johan Fjord m.fl. (red.): *Dansk litteraturhistorie* 1-9. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 3. udg., København 2000

Kant, Immanuel: *Oplysning, historie, fremskridt*. Slagmark, Århus 2000

[Litteratsiden.dk](#)

Lübcke, Poul (red.): *Politikens filosofi leksikon*. Politikens Forlag, København 1996

Møller, Stig Bergmann m.fl.: *Aalborg gråbrødrekloster*. Aalborg Historiske Museum, Aalborg 2000

[Wikipedia](#)